

Ткаченко І.В.

Національна академія наук України

**ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ М.С. ГРУШЕВСЬКОГО
В КИЄВІ (1907–1914) НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ДІЛО»**

У статті на основі публіцистичних матеріалів, розміщених на сторінках львівської щоденної газети «Діло», розглянуто видавничу діяльність М.С. Грушевського в Києві в 1907–1914 рр. Показано особливості редакційної політики часопису до редагованих М.С. Грушевським видань.

Ключові слова: щоденна газета «Діло», видавничу діяльність М.С. Грушевського, редакційна політика «Діла».

Постановка проблеми. Львівська газета «Діло», яка виходила з 1880 р., була одним із найпопулярніших українських видань свого часу. На початку ХХ століття часопис став найвпливовішою українською газетою Галичини, виданням із тривалою традицією та поважною репутацією, яке читала українська публіка самих різних переконань. Характер публікацій щоденника на суспільно-політичні теми визначався його близькістю до національно-демократичної партії. Відповідальні редактори газети (починаючи з 1900 р. цю посаду обіймали з перервами по кілька разів Володимир Охримович, Євген Левицький, Олександр Борковський, Лонгин Цегельський, Василь Панейко) так чи інакше були пов'язані з Українською національно-демократичною партією [1, с. 47].

Разом з тим «Діло» не являлося офіційним партійним виданням, декларуючи формально безпартійний характер цієї популярної щоденної газети, яка апелювала до всіх верств українського населення без огляду на їх політичні чи партійні смаки. Характер матеріалів газети, яка охоплювала всі сфери суспільного життя, визначив особливе місце «Діла» серед української преси Галичини, а з 1905 р. – і всієї української преси. У свій третій період існування (1903–1918 рр., за хронологією Ю. Шаповала) часопис немало писав про необхідність осучаснення світогляду народу, засвоєння європейських (відмову від «хутірних») форм життя, відповідного гнучкого реагування на мінливі обставини життя, засвоєння нових ідей, вливання в рух активних молодих сил, вироблення вміння правильно оцінювати суспільні явища [2, с. 26–27].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед досліджень, які безпосередньо стосуються висвітлення ролі щоденної газети «Діло» в історії української періодичної преси, слід відзначити творчий доробок Ю. Шаповала, зокрема його монографію, присвячену газеті та її місцю в історії української періодики [3], навчальний посібник [2] та кілька статей на цю тему. Окремі сюжети, присвячені певним взаєминам часто непростих взаємин М. Грушевського, який часом надзвичайно гостро критикував редакційну політику часопису і галичан взагалі, та «Діла», присвячені публікації таких дослідників, як В. Кухар [4], О. Хімяк [1], І. Цибенко [5] тощо. Ряд цікавих зауважень щодо постаті М. Грушевського, його непростого характеру і особистих взаємин з українським громадянством, наддніпрянськими та галицькими діячами міститься в розвідках Я. Грицака [6], С. Квіта [7], інших дослідженнях в галузі грушевськознавства, що так чи інакше торкаються життя і діяльності видатного українця, спогадах В. Дорошенка [8] та в щоденнику Є. Чикаленка [9], котрі дають можливість зрозуміти мотиви різких критичних випадів за і проти М. Грушевського, які час від часу з'являлися на сторінках «Діла» у згаданий хронологічний період. У цілому слід констатувати наявність великої кількості праць, які так чи інакше стосуються часом непростих взаємин М. Грушевського та львівського «Діла» в силу наявності протиріч і розходжень щодо питань суспільного розвитку українства. Разом з тим слід відмітити, що основою даної розвідки є матеріали української преси, насамперед ті, які містяться безпосередньо на сторінках «Діла».

Постановка завдання. Мета статті – на основі публіцистичних матеріалів, розміщених на сторінках львівської щоденної газети «Діло», розглянути видавничу діяльність М.С. Грушевського в Києві у 1907–1914 рр., показати особливості редакційної політики часопису до редагованих М.С. Грушевським видань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Беручи до уваги намагання редакції «Діла» висвітлювати будь-які важливі прояви суспільного життя, цілком природно, що і бурхлива суспільна діяльність М. Грушевського постійно перебувала в її полі зору. Що ж стосується видавничої праці великого українця, то вона стала очевидною з часу заснування єдиного на той час всеукраїнського журналу «Літературно-Науковий Вістник» (далі – ЛНВ).

Будучи в числі тих, хто стояв біля витоків ЛНВ у 1898 році, М.С. Грушевський надалі став його ідейним натхненником і промоутором, виступаючи і в якості редактора, і в якості видавця всеукраїнського літературно-наукового журналу. Одним з головних завдань цього часопису стало єднання галицьких та підросійських українців, відстань між якими з часом могла привести до розділення єдиної української нації. Зважаючи на те, що і «Діло» декларувало подібні принципи, цілком природно, що матеріали, присвячені ЛНВ, а отже, і участі М. Грушевського в ньому, часто зустрічаються на сторінках газети. І саме в цьому контексті актуальним є висвітлення видавничої діяльності М. Грушевського в Києві, насамперед що стосується ЛНВ, за матеріалами найпопулярнішої української галицької газети.

Журнал, організований М. Грушевським разом з І. Франко та В. Гнатюком, до 1906 року включно виходив у Галичині, залишаючись при цьому єдиним україномовним літературно-науковим органом всієї України. Революція 1905 року в Росії відкрила нові можливості для української преси, внаслідок чого ЛНВ втратив своє виключне становище як єдиний український журнал. До того ж з 1901 року ЛНВ не мав змоги потрапляти до Росії внаслідок циркулярної заборони головного управління у справах друку, а це завдало не лише матеріального удару, але й ослабило контакт з літературними колами українства в Росії [10].

У статті «До наших читачів у Галичині» Михайло Грушевський пояснив причину переведення ЛНВ до Києва, а саме: «Літературно-Науковий Вістник від самого заснування був ведений нами в характері всеукраїнському <...> Для удержання та зміцнення всеукраїнського характеру

нашого журналу, для скріплення його зв'язків з Україною, треба провести реформу його у вищезгаданім напрямі: організувати відділ редакції в Києві й притягнути до ближчої участі місцеві літературні сили» [11].

Перенесення ЛНВ до Києва з початком 1907 року означало не лише остаточний перехід на його позиціонування як всеукраїнського видання, але й те, що сам М. Грушевський перетворився на його єдиного керівника, що, звісно, не могло влаштувати всіх, особливо його ідеологічних опонентів та критиків.

Ставши одноосібним керманічем ЛНВ, М. Грушевський відразу опинився під щільним наглядом українського громадянства, кожен представник якого, як виявилось, набагато краще (за давньою українською звичкою) «знав», як керувати літературним органом, а отже, критикував невірну, на його думку, редакційну політику чи то газети, чи то журналу. Крім того, стиль викладу і гостре публіцистичне слово М. Грушевського знаходило відгук не лише у вдячних читачів ЛНВ. А зважаючи на те, що критику на свою адресу він сприймав як особисту образу і не залишав без відповідної реакції у пресі, на його адресу постійно лунали голоси ображених ним громадських антиподів, які або стояли на відмінних від нього політичних позиціях, або, що найчастіше, елементарно йому зазрили.

Перевівши ЛНВ зі Львова до Києва, М. Грушевський став набагато частіше опинятися в епіцентрі громадських конфліктів, зважаючи на те, що саме він був видавцем журналу і визначав його редакційну політику, що не було чимось невідомим для його «друзів». Його гостре і безапеляційне публіцистичне слово не раз ставало підставою для зведення рахунків ображених ним діячів. У більшості випадків вияснення стосунків відбувалося на сторінках українських друкованих органів, як галицьких, так і наддніпрянських. Так, залюбки місце недругам М. Грушевського надавало львівське «Діло», яке із задоволенням містило критичні випадки проти нього. Як результат цього – «газетні війни» М. Грушевського з опонентами в 1908 та 1911 рр., які можна розглядати в якості однієї з предтеч конфлікту в НТШ у 1913 р.

На користь «Діла» в цій справі свідчить те, що воно у всіх питаннях, що стосувалися видавничої діяльності М. Грушевського, завжди давало місце для дискусій на своїх сторінках між його прихильниками та опонентами, намагаючись прямо не підтримувати жодну зі сторін виникаючих час від часу суперечок. Крім того, матеріали, які міс-

тяться в «Ділі» протягом 1906–1907 рр., свідчать про прихильне ставлення редакції до перенесення ЛНВ на всеукраїнський ґрунт.

Так, «Діло» в листопаді 1906 року одним із перших українських видань сповістило своїх читачів про те, що М. Грушевський переносить видання ЛНВ зі Львова до Києва. У статті під назвою «Нова фаза розвитку ЛНВ» газета зазначила наступне: «здається нам, що зі статті проф. М. Грушевського п. н. «Галичина і Україна», яку власне містимо в нашому фейлетоні, і з поданого вище інформаційного поклику, кожний член української суспільності в Галичині зрозуміє, яку вагу для національної єдності Галичини й України і для національно-культурного розвитку взагалі має те діло, яке тепер починається розширенням видавництва ЛНВ на цілу Україну без огляду на державні кордони» [12]. «Діло» висловлювало сподівання, що цей крок не викличе непорозуміння між галичанами, які, слідом за українцями, сказали б, що коли журнал розширюється на Україну, то він «не наш, не галицький».

Загалом, перенесення ЛНВ зі Львова до Києва з великим ентузіазмом було сприйнято майже всіма українськими часописами, в тому числі й «Ділом», яке висловлювало сподівання, що такий крок прислужить справі єднання українських земель, та особливо наголошувало на потребі концентрації українських сил в історичному центрі України – Києві. ЛНВ було видано великі аванси, сподіваючись, що журнал успішно адаптується до нових умов.

Зважаючи на те, що з перенесенням до Києва журнал, так само як і його редакція, опинилися в цілком нових умовах існування, у 1907 році на сторінках газети «Діло» зустрічаємо в основному позитивні міркування з приводу перспектив журналу, а також і доброзичливе ставлення до певних його вад.

Позитивним настроєм на сторінках найпопулярнішої газети відзначалися у 1907 році огляди ЛНВ на сторінках «Діла». Говорячи про 2 і 3 кн. оновленого ЛНВ, редакція газети висловлювала задоволення тим, що журнал здобув тривкий ґрунт під ногами і, без сумніву, утримає його: «Редакційний комітет старається всіма силами зробити журнал інтересним, живим і поважним і, без сумніву, не зупиниться на зроблених вже дотепер змінах і покращеннях. На першому плані стоїть значне розширення журналу і заведення в ньому відділу, в якому подавався б постійний і систематичний огляд культурного руху на Заході Європи і в Америці. Дальше прийшли б літературні й артистичні

додатки до поодиноких журнальних випусків у формі книжок і артистично-малярських картин <...> а в сумі щодо всього – зниження передплати» [13]. Однак сподівання, що у ЛНВ будуть запроваджені літературні й артистичні додатки, так і залишилися припущенням редакції «Діла».

Поряд із зауваженнями «Діло» інколи намагалося висловити свої побажання редакції ЛНВ. В одному з оглядів говорилося, що коли редакція ЛНВ збирається збільшити обсяг з метою успішної конкуренції з російськими «товстими» журналами, то необхідно було б у кожній останній книжці журналу за рік вказувати перелік усіх передплатників. У такому разі «не один добродій, як не з потреби, то сорому заради передплачував би цей журнал» [14].

Хоча про передплату і збільшення числа передплатників багато говорилося в усіх українських часописах, збільшення кількості читачів від таких закликів на сторінках газет і журналів не спостерігалося. Як писало «Діло» стосовно ситуації з передплатниками в ЛНВ, то «<...> на жаль, як ми довідалися, за несповна 10 літ існування Літ. Вістник не встиг іще добитися до 1000 передплатників, а як же при такому стані речей можна думати про його покращення або збільшення» [15].

У цілому ж автори дописів і оглядачі на сторінках «Діла», які торкалися теми видання ЛНВ у Києві, протягом 1907 року висловлювали позитив від того, що журнал на новому ґрунті покращується, «видно прибуток нових сил, між авторами фігурують імена, не бачені в давніших річниках Л. Н. В. Се подає надію, що з прибутком нових сил з російської України журнал ще цікавіший, ніж досі». Автор допису, підсумовуючи огляд першої книги ЛНВ за 1907 рік, зазначив, що «книжка ЛНВ визначається великим добром і багатством статей. Від публіки залежить утримати сей журнал і далі на сій висоті, евентуально збільшити його. Не повинно бути між нашою інтелігенцією жодної родини, в якій не передплачувало би ЛНВ <...> Бодай в своєму ювілейному році повинен він досягти до 1000 передплатників у Галичині. Тим більше, що видатки його з заведенням відділу редакції і адміністрації у Києві незмірно зросли» [16].

З перших згадок про перенесення ЛНВ до Києва задля реалізації завдання єднання обох частин України, поділених кордонами двох імперій, можемо спостерігати підвищений інтерес публіки до діяльності редакції журналу в нових умовах. Основними проблемами, на думку «Діла», у справі видання ЛНВ у Києві стали збільшення видатків

на його утримання (що свого часу стало одним із закидів у сторону М. Грушевського з боку його галицьких опонентів), а також недостатня кількість читачів цього єдиного всеукраїнського літературно-наукового місячника.

Ще одним важливим моментом, який активно впливав на видавничі процеси під проводом М. Грушевського, стали адміністративні та цензурні утиски з боку влади в Російській імперії. На думку редакції «Діла», в цьому М. Грушевський мав певний успіх, адже хоча «здавалося було, що многоважна ідея культурно-національного зближення обох головних частин України через перенесення ЛНВ у Київ не буде мати великого успіху – на радість «Слова польського» і «Галичанина» та тих, хто за ними стоять. Часопись була заборонена за «вредное направление», але разом із воєнним станом у Києві пропала й ся заборона, тільки й наслідку по ній, що вихід 2-ої книжки досить припізнівся. Значить – ЛНВ здобув уже тривкий формальний ґрунт під ногами й без сумніву удержить його» [17].

Стриманий оптимізм – ось таким може бути підсумок оцінок журналу та його першого року в Києві на сторінках «Діла». Відсутність критичних нападок, характерних для певних авторів львівської газети в наступні роки, дає підстави відзначити прихильне ставлення «Діла» і його редакції до планів М. Грушевського щодо забезпечення всеукраїнського впливу журналу, який він видавав. Замітка про III-й том ЛНВ у № 240 «Діла» ще більше демонструвала прихильність і позитивне враження від журналу в його перший рік на київському ґрунті – адже «кожну книжку «Вістника» завершують розумні, гарні огляди з політичного життя австрійської та російської України – М. Лозинського та Ф. Матушевського; а його редакція робить все можливе, щоб зробити журнал цікавим та необхідним» [18]. Однак численні опоненти М. Грушевського чекали зручного моменту для старту кампанії проти нього. Найбільш оптимальною мішенню для них став ЛНВ і здійснювана ним, а отже, М. Грушевським, редакційна політика.

З перенесенням ЛНВ до Києва М. Грушевський опинився в ситуації, коли цим кроком він не догодив ні галичанам, ні київським лідерам українства, які вбачали в його особі авторитетного, а тому небезпечного конкурента їхнім замахам на лідерство. Придивляючись до М. Грушевського і його способу ведення ЛНВ на київському ґрунті в 1907 р., з початком нового, 1908-го року люб'язні українські «Герострати» розпочали першу кампа-

нію проти редактора і видавця єдиного на той час всеукраїнського журналу. «Діло» як провідний український орган Галичини не змогло лишитися у стороні від цієї дискусії.

В першу чергу, «Діло» у статті «Статистика національної свідомості нашої інтелігенції» авторства Є. Олесницького опосередковано покритикувало ЛНВ за надзвичайно низьку чисельність його передплатників. Автор вказав, що «до останньої книжки ЛНВ долучено поіменний список передплатників цього журналу в 1907 р. Список сей дає перегляд тих одиниць, що цікавляться у нас нині першорядним видавництвом, а тим самим дає міру того зацікавлення серед нашої інтелігенції. В нинішній добі, коли журнал сей є з одної сторони найповажнішим річником літератури цілої української землі і центром, що громадить коло себе наші найкращі наукові і літературні сили, а з другої сторони самотнім духовним зв'язком між російською Україною та Галичиною, число його передплатників в нашій країні, їх розміщення в поодиноких його сторонах, а в кінці їх характер є важливим причинком до оцінювання національної свідомості нашої інтелігенції». Разом з тим Є. Олесницький відмітив, що «загальне число (читачів – Т.І.) – 791. З числа 658 абонентів зі Східної Галичини припадає 112 на священників, 122 – на народних учителів, а 424 – на іншу світську інтелігенцію» [19], а отже, журнал за роки свого існування, в тому числі після перенесення його до Києва, не став відповідати задекларованій ним меті – бути рупором всього поступового українства.

Першу хвилю атак на М. Грушевського і ЛНВ на початку 1908 року розпочав С. Єфремов, розкритикувавши журнал на сторінках газети «Киевские вести», пишучи, зокрема, про те, що «<...> опаснее всего быть может, то наивное и не совсем скромное самодовольство, какое обнаруживает редакция «Л-н вестника» (см. статью проф. Грушевского «До наших читателей» в XI кн.), так как оно ослабляет надежду на то, что по крайней мере в будущем журнал выравняется» [20, с. 2]. Характерно, що у своїй більшості українське громадянство висловило обурення з цього приводу, але не фактом цькування поважного часопису його колишнім співробітником, не відверто особистісною критикою на адресу ЛНВ, а тим, що С. Єфремов використав для цього російськомовне видання.

Започаткувавши «дискусію» щодо ЛНВ, С. Єфремов опосередковано посприяв тому, щоб відповідна інформація й оцінка журналу з'явилися

на сторінках «Діла». У № 24 видання за 1908 рік було вміщено статтю І. Копача, в якій автор не вихваляв ЛНВ, а критикував за окремі вади: відзначаючи, що журнал у цілому відповідав задекларованій М. Грушевським програмі та схвалюючи політику редакції щодо того, що автори журналу мали друкуватися лише під власним прізвищем, а не псевдонімом, І. Копач писав про те, що в журналі міститься багато речей без жодного розумного змісту, а іноді навіть зі шкідливим змістом.

Він закидав ЛНВ, а отже, й особисто М. Грушевському, що його напрям вирізняється анархічністю, журнал часто публікує твори аморального спрямування і не може задовольнятися лише претензією на цікавість. І. Копачу прикро було бачити в ЛНВ «речі без усякого розумного змісту, а іноді зі змістом для історично корисного життя народу зовсім шкідливим – Іван Федорченко «Хиба?»; Михайло Жук «Дора». І тому не думаю, щоби провідному органу духовному можна було вдоволитись самим лише оглядом на цікавість. І я не сумніваюся, що такий позитивний ідеал в редакції ЛНВ є. Бо й у кого він має найскорше бути, як не у найбільшого нашого сучасного історика цілої Русі – України. Лиш може не все редакції вдається достроїти до того ідеалу, у виборі доріг і середників» [21], забуваючи про те, що журнал видавався не тільки для критиків, а для всього українського громадянства, і що про смаки, як то кажуть, не сперечаються – що не подобалося Копачу, не обов'язково не подобалося всім іншим читачам.

У № 26 «Діло» надрукувало відповідь на критику І. Копача, яку підписав співробітник ЛНВ М. Лозинський. Він, оголосивши І. Копача моралізатором, писав, що журнал призначено не для дітей, а тому він може друкувати ті твори (В. Винниченка), в яких підіймаються статеві питання. М. Лозинський наголосив на тому, що ЛНВ – безпартійний орган, а тому закид з приводу анархізму недоречний, оскільки журнал його не поширює, а містить [22].

Подібні дискусії на сторінках «Діла» зустрічаємо не лише у 1908 р., але й пізніше. Особливо напруженою стала дискусія 1911 року навколо видання ЛНВ. Як відомо, М. Грушевський часто ставав об'єктом критичних випадів не лише російських видань і діячів, але й українських. Будучи редактором і видавцем єдиного українського літературно-наукового часопису, він особисто контролював його змістовне наповнення. Очевидно, що в такому випадку з'являлися ображені ним літератори, критики тощо, яким надавалося місце для критичних випадів проти занадто

незалежного професора, в тому числі й на сторінках «Діла».

На користь «Діла» і його поміркованої позиції по відношенню до критики М. Грушевського на сторінках газети слід зазначити, що голоси таких критиків, як І. Копач і йому подібні знавці того, як треба видавати ЛНВ, не були поодинокими. Одночасно М. Грушевського і його журнал критикували в тій чи іншій мірі й інші українські часописи. Досить часто ця критика мала під собою певні підстави, коли критики прагнули не задовольнити власні амбіції, а намагалися показати реальні, а не вигадані хиби журналу.

Так, ще в тому ж 1908 році С. Петлюра на сторінках «Слова» звернув увагу на ті моменти, які стали причиною появи ряду критичних статей в українській пресі (зокрема, в «Ділі»), які стосувалися особливостей видавничої діяльності М. Грушевського в Києві у 1910–1912 рр. – він писав, що «на подібному ґрунті (авторитарного стилю керування ЛНВ – Т.І.) в українському громадянстві виростають такі явища, як «преклоненіє» перед авторитетами, закоханість у форму, переоцінка власних сил [23]» і т. д. Сказаним С. Петлюра не доводив, що ЛНВ не має жодних достоїнств. Навпаки, він застерігав редакцію журналу від плазування перед авторитетом М. Грушевського, оскільки вони поливають рясним дощем похвали той ґрунт, на якому виростає сліпа самозакоханість, в якій М. Грушевського, згодом не без підстав, звинувачували.

Полеміка, започаткована на сторінках «Діла» в 1911 році, не лише показала всю силу друкованого слова і його вплив на громадські процеси в середовищі тодішнього українства, але й стала однією з найбільш вагомих причин відходу М. Грушевського від справ у ЛНВ наприкінці цього року. Як правильно зауважив Є. Чикаленко у своєму «Щоденнику», «<...> з того часу як у «Ділі» зорганізувався похід проти Грушевського і «ЛНВісника», він передав редакцію комітетові, який склався з В.М. Леонтовича, Л.М. Черняхівської, О.І. Олеся та П.П. Сірого» [9, с. 217]. Згаданий «похід» власне і мав на меті створення при редакції ЛНВ комітету, який би займався справою його видання замість М. Грушевського. Посилаючись на авторитет І. Франка, критики звертали увагу, що «<...> ЛНВ перестав бути органом громадянським, а зробився особистим органом теперішнього його редактора. А се значить, що властиво громадянського місячника на Україні нема. Редакційний комітет повинен <...> вернути громадянству його орган» [24].

Старт полеміки започаткувало львівське «Діло», опублікувавши в січні 1911 року статтю Г. Хоткевича «Літературно-Науковий Вістник», в якій дуже різко розкритиковано і журнал, і М. Грушевського, і всіх працівників видання. Автор статті повідомив громадянству сенсаційну новину – про значну деградацію журналу після перенесення до Києва. Про це свідчило, на його погляд, те, що коло співробітників журналу зменшилося, а редакційна думка журналу мов би вмерла, ніби хто редагував журнал між іншою працею і лише для того, щоб втримати журнал у власних руках (явний натяк на М. Грушевського – Т.І.). Головною мішенню М. Грушевського вибрано було навмисно. Г. Хоткевич писав, що раніше ЛНВ був більш різномірним за змістом, а тепер (1911 р.) можна було наперед знати, хто і що в ньому напише. Особливу увагу автор приділив відділу критики, зокрема рецензії на «Історію» М. Аркаса. На думку Хоткевича, Аркас міг би жити довше, але редакція журналу вкоротила йому віку, надрукувавши в ЛНВ рецензію В. Липинського на його працю. Якщо простежити за ідеями Г. Хоткевича, стає очевидним, що він не намагався показати вади ведення журналу, а вказував на М. Грушевського як основного винуватця занепаду колись змістовного і цікавого видання. ЛНВ, як він вважав, мав лише недоліки, втратив свій вплив – виною цьому був брак редакційної роботи. Хто був редактором, Г. Хоткевич теж начебто не знав – «<...> хто тепер редагує Вістник – невідомо. Се якась державна таємниця. Знають люди, що «на редакцію відповідає» раз Фотій Красицький, маляр, раз Сергій Веселовський, – за львівське видання відповідає В. Панейко. Але чи вони являються і фактичними редакторами, чи особами для відсиджування еventуальних кар, невідомо нікому [25]» – хоча кому, як не йому було знати, кому він прислав свої праці для вміщення на сторінках журналу!

До його голосу приєднався ще один ображений М. Грушевським «правдоборець» І. Липа, який написав статтю про те, як погано журнал ставиться до своїх співробітників, особливо ж непокоїли автора дивні відносини редакції журналу з письменниками, яких та просто виганяла з ЛНВ. Він і сам став жертвою внутрішньоредакційних інтриг, внаслідок чого змушений був припинити участь у ЛНВ [26]. Таким чином, на погляд Г. Хоткевича та І. Липи, занепад був повний.

Незважаючи на очевидний особистісний характер критики, замість того, щоб якось припинити цю дивну війну між загалом шанованими укра-

їнськими діячами, у справу втрутилася редакція «Діла», яка запропонувала своїм читачам вести на тему ЛНВ дискусію. У статті «Журнал і публіка» редакція помістила декілька міркувань із приводу ставлення галицького суспільства до журналу. Домінуючою була думка про те, що пан Хоткевич правий – «всі висказались, що причиною тої неохоти не є п'єси Винниченка, а що інше, головне те, що зазначив п. Хоткевич, що у Вістнику все йде по якомусь сталому шаблону, що він занадто сухий, не різномірний, закостенілий» [27].

Звичайно, що М. Грушевський і його команда не могли не відповісти на такі в цілому необ'єктивні і особистісні випадки, як у ЛНВ, так і на сторінках дружньої київської «Ради».

На це опонент М. Грушевського, Г. Хоткевич, оперативно відписав декілька реплік у № 63 «Діла» за 1911 рік. Цього разу критик іронічно зауважив, що «ЛНВ стоїть вище всякої критики і кожне критичне слово, яке б воно не було, буде продиктоване не інакше як злобою, заздрістю, міщанством і т. д. І не раз уже ЛНВ замість поважної відповіді розсипався цілим потоком більш-менш відвертої лайки на адресу опонентів. Сю почесну місію брав на себе часто густо публіцист М. Грушевський. Є, мовляв, – журнал, який «сповняє своє завдання», і є люди, що в змові з реакційними властями думають лише про те, як пошкодити «поступовому» часопису. По одній стороні принципи і благородство, а по другій – низькі реакційні інстинкти і злоба. Весь світ наповнений ворогами редакції ЛНВ і так не рік, і не два, а ряд років консеквентно проводить той сам автор всюди одну й ту саму думку: по наших боці робота і культура, все, що роблять інші – міщанство, дрібна заздрість і безпринципність».

Як характерне, між іншим, відзначалося і те, що коли хтось насмілиться слово сказати проти ЛНВ – то одразу всі «опозиційні елементи тратьять і барву, і індивідуальність і нараз зливаються в одну сіру брудну масу [28]». Пояснення таким докорам Г. Хоткевича можна, наприклад, знайти в тому, що М. Грушевський відмовився друкувати його твори.

Невідомо, яку мету переслідувало «Діло», розпалюючи на своїх сторінках дискусію із приводу ЛНВ і стилю його ведення, але, крім уже згаданих, у ньому було вміщено ще декілька «дружніх» побажань і міркувань із приводу розвитку українських часописів. Врешті-решт вдалося устами Г. Хоткевича у №№ 154–157 «Діла» за 1911 р. з'ясувати уявну причину непорозуміння, які примусили поважного діяча виступити проти М. Гру-

шевського і ЛНВ. Він писав, що прихильники М. Грушевського навмисне «здіймали крик на поодинокі вирази моєї статті, а спеціально замовчували і ніде не сказали жодного слова про найголовніше, про що я говорив: ЛНВ мусить бути редагований редакційним комітетом, а не особою хоч би навіть такої міри як д. Грушевський. А тепер за Франком повторю: «ЛНВ перестав бути органом громадянським, а зробився особистим органом теперішнього його редактора» [24].

Таким чином, всі ці образи, нагнітання атмосфери тощо слугували єдиній меті – задоволенню потреб українського громадянства. І неважливо, що ці люди говорили один одному і які речі писали... В кінцевому результаті, як нам відомо, М. Грушевський передав ведення ЛНВ в руки редакційного комітету з початком 1912 р. Але кому від цього стало краще??? ЛНВ дійсно, а не уявно, занепав, М. Грушевський і його опоненти вкрай зіпсували стосунки і між собою, і в середовищі українського громадянства.

Однак якщо говорити про виключно видавничу діяльність М. Грушевського, а не лише амбіції і бачення розвитку ЛНВ його чи опонентів, слід зазначити, що «Діло» виступало в якості прихильника видання. І не лише ЛНВ, але й селянських тижневиків «Село» і «Засів», які також видавалися М. Грушевським у 1909-1912 рр.

Поряд з оголошеннями про вихід нових книг ЛНВ, які були постійними на сторінках «Діла» (в основному на першій сторінці), містилися також коротенькі повідомлення інформативного характеру. Так, у номері від 2 лютого 1907 року редакція ЛНВ повідомляла, що друга книжка журналу вийде в середині лютого і буде розіслана передплатникам без запізнення. А 19 січня цього ж року редакція львівської газети повідомила читачів про обшуки в конторах двох київських видань, зокрема ЛНВ, в яких було конфісковано всі рукописи – так місцева адміністрація заявила про особливу увагу до україномовних часописів. «Діло» звернуло увагу на те, що урядові кола відразу продемонстрували своє ставлення до М. Грушевського і ЛНВ.

Про різні аспекти видавничої діяльності М. Грушевського в Києві свідчила хроніка. Її здебільшого відображали повідомлення про конфіскації, накладення штрафів, арешт чи судові процеси проти відповідальних редакторів його видань. «Діло» часто привертало увагу своїх читачів до проблематики видань, які виходили в підросійській Україні. У своїх редакційних повідомленнях і хроніці поточних подій можемо часто бачити

інформацію про умови переплати на видання під проводом М. Грушевського в Києві, повідомлення про вихід окремих книжок журналу, арешти редакторів ЛНВ, «Села» та «Засіву», відомості про зміни у складі редакцій часописів тощо.

На сторінках «Діла» зустрічаємо також багато заміток про штрафи і конфіскації, яким піддавалися київські видання М. Грушевського. Зокрема, у № 239 «Діла» за 1909 рік повідомлялося про те, що «з наказу київського комітету у справах друку сконфіковано чотири книжки ЛНВ, за друковану в них працю Анатолія Франса «Острів Пінгвінів». Забрано 1400 книжок. Крім того, редактора журналу С. Веселовського тягнуть до судової відповідальності за богохульство [29]».

У № 46 газети за 1913 рік вміщено замітку про судову справу проти редактора ЛНВ: «Сієї середи у київському окружному суді при участі присяжних засідателів розглянуто справу завідуючого місячником ЛНВ П.Ф. Лаврова. В неприсутності редактора місячника С. Веселовського, але за підписом останнього П. Лавров видав 12-у книжку місячника за 1910 рік, умістивши в ньому поему Л. Українки «На полі крові». Обороняв Лаврова адвокат Ф.Л. Шраг з Чернігова» [30]. Подібних заміток було ще чимало, що свідчить про те, що «Діло» надавало велику увагу всьому, що було пов'язано з М. Грушевським і його київськими виданнями, в тому числі й штрафам та судовим процесам проти їх офіційних редакторів.

Особливо гостро проблема зі штрафами стосувалася «Села» та «Засіву», які немилосердно переслідувалися адміністрацією. Таким чином, відомостей про них маємо достатньо. Так, наприклад, у № 117 за 1910 рік «Діло» повідомляло читачів, що з наказу київського губернатора було засуджено редактора «Села» Ганну Ямпольську за публікацію у № 18 газети статті М. Грушевського «Великодні з'їзди». Через місяць після арешту редакторки «Села» «Діло» сповістило про те, в яких умовах доводиться існувати популярному селянському тижневику.

У статті «Циркуляр проти українського часопису» було зазначено, що «київський губернатор видав дня 20 ст. ст. априля с. р. до ч. 1240 циркуляр з надписом «строжайше секретное», до всіх волосних управ, де наказується, щоб ніяк не допускати до передплатників селян українських газет, особливо «Села», «так как влияние «Села» очень вредное». Далі наказує губернатор в своєму «строжайше секретном» циркулярі, щоб волосні управи всі примірники «Села», які приходять в волості для селян, просто нищити і кидати у піч.

Другий циркуляр також був розісланий губернатором всім начальствам народних учителів з наказом, щоб строго і пильно стежили за тим, котрий з учителів виписує «Село», і такого зараз проганяти з посади. Гірко подумати, що серед таких обставин дні «Селу» почислені. Але редакція «Села» не повинна впадати на дусі. «Село» улюблене під селянськими стріхами більш чим яка-небудь інша українська газета і се повинно тільки додати енергії нашим діячам при ширенні самопросвіти і свідомості нашого захованого народу. Губернаторський циркуляр не в силі ще замкнути українському друкованому письму воріт до мужичої хати [31]».

Висновки. Наведений огляд матеріалів про видавничу діяльність М. Грушевського в Києві, що містилися на сторінках «Діла», свідчить про серйозну увагу, яку провідний галицький часопис приділяв українській періодиці, яка виходила в підросійській Україні. «Діло», таким чином, можна розглядати як важливе джерело з історії

видавничої діяльності М. Грушевського в цілому і ЛНВ зокрема, оскільки газета розміщувала на своїх сторінках цінну інформацію про видання журналу на київському ґрунті в 1907–1914 рр., а також ставлення до нього українського громадянства, яке виражало його через публікацію матеріалів на сторінках видання.

Розміщуючи матеріали, які мали відношення до громадської і видавничої праці М. Грушевського і його видань на своїх сторінках, «Діло» інформувало своїх читачів про єдиний український літературно-науковий журнал та селянські тижневики, здобуваючи їм передплатників, поширюючи відомості про них у середовищі української інтелігенції Галичини. Редакція газети займала помірковану позицію по відношенню до М. Грушевського і надавала місце для публічних дискусій на своїх сторінках як його прихильникам, так і опонентам, що є яскравим свідченням неупередженості й об'єктивності, якої намагалася дотримуватися найвпливовіша галицька українська газета.

Список літератури:

1. Хімяк О. Газета «Діло» та її вплив на формування політичної свідомості Українців Галичини (кінець XIX – початок XX ст.). Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2009. Вип. 21. С. 47.
2. Шаповал Ю. «Діло» (1880–1939) – перша українська щоденна газета: начальний посібник. Рівне, 2007. С. 26–27.
3. Шаповал Ю. «Діло» (1880–1939): поступ української суспільної думки. Львів. 1999. 384 с.
4. Кухар В. Михайло Грушевський і галицька «Просвіта». Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2010. Вип. 19. С. 418–422.
5. Цибенко І. Українська періодика у творчому житті Михайла Грушевського. Вісник книжкової палати. 2012. № 11. С. 1–4.
6. Грицак Я. Конфлікт 1913 року в НТШ. Український історик, 1991–92. № 3–4 (1991); 1–4 (1992). С. 319–332.
7. Квіт С. Іван Франко і Михайло Грушевський. Слово і час. 1991. № 1. С. 61–70.
8. Дорошенко В. Літературно-Науковий Вісник. ЛНВ. 1948. № 1. С. 47–55.
9. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). у 2–х т.: Документально–художнє видання. К. 2004. Т. 1. 428 с: іл.
10. Грушевський М. До наших читачів в Росії. ЛНВ. 1907. Кн. 1. С. 2.
11. Грушевський М. До наших читачів в Галичині. ЛНВ. 1906. кн. 10. С. V.
12. Нова фаза розвитку ЛНВ. Діло. 1906. № 270. С. 2.
13. З українських журналів. ЛНВ. 1907 р. кн. III. Діло. 1907. № 82. С. 1–2.
14. Крушельницький А. Тридцять восьмий том Літературно-Наукового Вістника. Діло. 1907. № 195. С. 1.
15. З приводу I книжки оновленого Літературно-Наукового Вістника. Діло. 1907. № 22. С. 2.
16. З приводу I книжки оновленого Літературно-Наукового Вістника. Діло. 1907. № 23. С. 2.
17. Друга книжка оновленого Л.-Н. Вістника. Діло. 1907. № 65–66. С. 3–4.
18. ЛНВ, III том за 1907 рік. Діло. 1907. № 240. С. 1.
19. Олесницький Є. Статистика національної свідомості нашої інтелігенції. Діло. 1908. № 6. С. 3.
20. Ефремов С. Украинская жизнь и литература в 1907 г. Киевские вести. 1908. № 1. С. 1–2.
21. Копач І. Літературно-Науковий Вісник – всеукраїнський журнал. Діло. 1908. № 24. С. 1–2.
22. Лозинський М. І. Копачу – декілька зауважень. Діло. 1908. № 26. С. 1–2.
23. Петлюра С. Критика чи деморалізація. Слово. 1908. № 42. С. 4–5.
24. Хоткевич Г. Серед благородних людей. Діло. 1911. № 154. С. 3.
25. Хоткевич Г. Літературно-Науковий Вісник. Діло. 1911. № 10. С. 1–3.
26. Липа І. Ще про «Літературно-Науковий Вісник». Діло. 1911. № 29. С. 3–4.
27. Журнал і публіка. Діло. 1911. № 41. С. 4.

28. Хоткевич Г. Журнал і публіка. Діло. 1911. № 63. С. 3.
29. Новинки: З російської України. Діло. 1909. № 239. С. 3.
30. Судова справа «ЛНВ». Діло. 1913. № 46. С. 5.
31. Циркуляр проти українського часопису. Діло. 1910. № 148. С. 5.

ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ М.С. ГРУШЕВСКОГО В КИЕВЕ В 1907–1914 ГГ. НА СТРАНИЦАХ ГАЗЕТЫ «ДЕЛО»

В статье на основе публицистических материалов, размещенных на страницах львовской ежедневной газеты «Дело», рассмотрена издательская деятельность М.С. Грушевского в Киеве в 1907–1914 гг. Показаны особенности отношения издания к редактированным М.С. Грушевским изданиям.

Ключевые слова: ежедневная газета «Дело», издательская деятельность М.С. Грушевского, редакционная политика «Дела».

PUBLISHING ACTIVITY OF M. HRUSHEVSKYI ON THE PAGES OF NEWSPAPER “DILO”

In the article on the base of materials placed in the pages of Lviv daily newspaper „Dilo” was given a review of M.S. Hrushevskiy publishing activity in Kyiv in 1907-1914. The specialties of periodical’s attitude to the issues under M.S. Hrushevskiy editions were shown.

Key words: Daily newspaper „Dilo”, publishing activity of M.S. Hrushevskiy, editorial policy of „Dilo”.